

קובי פלדמן

דמא בן נתינה

- א. הקדמה
- ב. הסיפור בבבלי
- ג. הסיפור בירושלמי
- ד. השוואת הבבלי והירושלמי
- ה. הצעה לשורש ההבדל בין נוסחאות הסיפור
- ו. הקשר בין כיבוד אב ואם לפרה אדומה
- ז. נספח

א. הקדמה

שנינו במסכת קידושין, פרק א משנה ח:

וּכְלֵי מִצְוֹת הָאֵב על הַבֵּן - אֶחָד אֲנָשִׁים וְאֶחָד נָשִׁים חַיִּיבִין.

לאור הנאמר בתוספתא המקבילה, מסביר רב יהודה (בדף ל,ב) שכוונת המשנה היא למצוות המוטלות על הַבֵּן (וגם הבת שאינה נשואה) לעשות לאביו.

מכאן ואילך דנה הגמרא (ל,ב - לב,ב) בענייני כיבוד ומורא אב ואם, הן בצדדים ההלכתיים והן בצדדים המחשבתיים.

במהלך הסוגיא, מציגה הגמרא חמישה סיפורים אודות אנשים שקיימו מצווה זו ברמה גבוהה ביותר. ארבעה סיפורים עוסקים בחז"ל, אך הסיפור שפותח את קובץ הסיפורים הזה עוסק ביחסו של "גוי אשקלוני" להוריו. זאת ועוד, התנהגותו המרשימה של הגוי מוצגת על ידי חז"ל כמודל לחיקוי.

במאמר זה נבחן את שתי הנוסחאות המרכזיות של הסיפור, זו שבבבלי וזו שבירושלמי. ננסה לעמוד על ההבדלים השונים ולבחון מה טמון בהם. לבסוף נציע רעיון מחשבתי העומד מאחורי פשט הסיפור.

ב. הסיפור בבבלי¹

בעו מינייה מרב עולא: עד היכן כיבוד אב ואם?

1. דף לא, א.

אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד באשקלון, ודמא בן נתינה שמו.

פעם אחת בקשו חכמים פרקמטיא בששים ריבוא שכר, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו.

אמר רב יהודה אמר שמואל: שאלו את רבי אליעזר: עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד לאביו באשקלון ודמא בן נתינה שמו.

בקשו ממנו חכמים אבנים לאפוד בששים ריבוא שכר, ורב כהנא מתני: בשמונים ריבוא, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו.

לשנה האחרת נתן הקב"ה שכרו, שנולדה לו פרה אדומה בעדרו.

נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמר להם: יודע אני בכס, שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנין לי, אלא אין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי בשביל כבוד אבא.

ואמר רבי חנינא: ומה מי שאינו מצווה ועושה - כך, מצווה ועושה על אחת כמה וכמה, דאמר רבי חנינא: גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה...

כי אתא רב דימי, אמר: פעם אחת היה לבוש סירקון זהב והיה יושב בין גדולי רומי, ובאתה אימו וקרעתו ממנו, וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו, ולא הכלימה.

לפנינו שני סיפורים החופפים זה לזה: התלמידים שואלים את רבם אותה השאלה, ושומעים בתשובה את הסיפור על דמא בן נתינה. בסיפור הראשון שואלים תלמידי רב עולא את רבם, ובסיפור השני נשאלת השאלה לפני רבי אליעזר.

לפני שניגש לניתוח הסיפור והשוואתו לירושלמי, נבחן את ההקשר בו הסיפורים מובאים בסוגיא². הרעיון שפותח את הדיון בכיבוד אב ואם, הוא הבנת חשיבותה של המצווה. הגמרא מביאה ברייתות שמציגות את הקשר הפנימי והעמוק שבין כיבוד הורים לקב"ה בכלל, ובין כיבוד הורים והשראת שכינה במשפחה בפרט. נראה שלושה מקורות תנאיים מתחילת הסוגיה שמדגימים זאת:

1. נאמר: "כבד את אביך ואת אמך" ונאמר: "כבד את ה' מהונך" - השוה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום. נאמר: "איש אמו ואביו תיראו" ונאמר: "את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד" - השוה הכתוב מוראת אב ואם למוראת המקום. נאמר: "מקלל אביו ואמו מות יומת" ונאמר: "איש כי יקלל אלהיו ונשא חטאו" - השוה הכתוב ברכת אב ואם לברכת המקום.

2. על השימוש בהקשר בו מובא סיפור כאמצעי בפרשנותו של הסיפור ובניתוחו כבר עמדו מפרשים קדמונים וחוקרים מאוחרים. עיין רש"י סנהדרין ה,ב ד"ה "ר' חייא חזייה"; ד' הליבני כותב: "הכתוב כולו צריך להידרש, אין להוציאו ממה שנאמר לפנינו... לאחריו - מהמשכו ומהקשרו" (כך הוא מפרש את המימרא "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" ב"סידרא" ג עמוד 43). תודה לידידי ליאור זיו שהעמידני על מקורות אלה.

אבל בהכאה - ודאי אי אפשר. וכן בדין, ששלשתן שותפין בו!

2. תנו רבנן: שלשה שותפין הן באדם: הקב"ה, ואביו, ואמו. בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו, אמר הקב"ה: מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכבדוני.

3. בזמן שאדם מצער את אביו ואת אמו, אמר הקב"ה: יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם, שאלמלי דרתי ביניהם ציערוני.

ממקורות אלה ניתן לראות את החשיבות של מצוות כיבוד הורים ואת משמעותה בעיני חז"ל. לאור גישה זו, יש מקום להתמודד עם השאלה עמה הסיפור עצמו מתמודד, שאלה שניתן להבינה בשתי משמעויות:

1. "עד היכן כיבוד אב ואם" - עד כמה צריך להשקיע ולתת משלך עבור מצווה זו?
2. "עד היכן כיבוד אב ואם" - עד כמה שכרה של מצווה זו?

ההסבר להבאת שני הסיפורים זה אחר זה³, נעוץ כנראה בשתי השאלות השונות שהצגנו, ובכך שהסיפור השני כולל גם את הסיפור הראשון, אך מביא גם את המשכו, בו מסופר על השכר שנתן הקב"ה לדמא: דמא קיבל את כל הממון שהפסיד "בשביל כבוד אבא". כלומר, בסיפור הראשון מתואר רק המעשה הגדול של דמא, ובסיפור השני מתואר המעשה ו**שכרו**.

אם נכונים דברינו, יוצא שהסיפור הראשון על דמא בא ללמדנו עד כמה ראוי להשקיע במצוות כיבוד הורים (ההבנה הראשונה של השאלה), ולכן רק המעשה העצום של דמא מובא בסיפור. ויתורו של דמא על רווח של שישים ריבוא שכר בעיסקה זו מלמד, שאף על רוחים ומותרות פחותים מכך ראוי לוותר כדי לכבד הורים⁴.

אולם, ישנה ההבנה השנייה של השאלה: "עד היכן שכרה של מצווה זו?", וכדי לענות על כך - מובא הסיפור פעם נוספת. בו מסופר שאחרי שדמא לא ציער את אביו בעבור הממון הרב, נתן לו הקב"ה שכרו ונולדה פרה אדומה בעדרו. שוב באים אליו חכמים ושוב הם רוצים לקנות ממנו חפץ של מצווה, אך הפעם זו פרה אדומה. עיסקה זו יוצאת לפועל ודמא בן נתינה מרויח בה את כל הכסף שלא הרויח תמורת אבני האפוד של העיסקה הראשונה, וזהו שכרו.

ברם, יכולים השומעים את הסיפור לשאול: הרי בסך הכל קיבל דמא את הכסף **שהפסיד** בגלל כיבוד אביו, אך הוא לא הרויח דבר!:

על כך עונה הגמרא בסיומו של הסיפור השני: "ומה מי שאינו מצווה ועושה - כך, מצווה ועושה על אחת כמה וכמה. דאמר רבי חנינא: גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה". אמנם ניתן לפרש ש"גדול המצווה ועושה" - במעלתו ודרגתו הרוחנית, אך רוב הראשונים

3. הראשון - "בעו מינייה מרב עולא..." והשני - "אמר רב יהודה אמר שמואל...".

4. זאת ועוד, הי"לב ירושלים" על הירושלמי מסכת פאה מסביר שדמא מלמדנו ש"גדולה היא (=מצווה זו) מאוד ואין לה שיעור".

הבינו, שהכוונה היא שגדול שכרו של המצווה ועושה משכרו של גוי שאינו מצווה ועשה את המצווה.

נציין שני ראשונים שביארו כך:

1. תוספות ר"י הזקן (על אתר):

מי שאינו מצווה ועושה כך - שמשלם לו הקב"ה שכרו, **ששכר גדול יש למצווה ועושה** שהוא מפני שמצווה ומקבל מרות המצוות עליו.

2. רמב"ם, הלכות תלמוד תורה א, יג:

אשה שלמדה תורה יש לה שכר, אבל אינו כשכר האיש, מפני שלא נצטווה. וכל העושה דבר שאינו מצווה עליו לעשותו, **אין שכרו כשכר המצווה** שעשה אלא פחות ממנו.

ג. הסיפור בירושלמי⁵ (בסוגריים - ביאור ה"אור יעקב" לירושלמי)

⁶עד איכן הוא כיבוד אב ואם?

אמר להן: ולי אתם שואלין! לכו שאלו לדמה בן נתינה.

דמה בן נתינה ראש פטר כולי הוה.

פעם אחת היתה אמו מסטרתו לפני כולי שלו, ונפל קורדקסין שלה מידה, והושיט לה כדי שלא תצטער.

אמר רבי חזקיה: הגוי האשקלוני היה, וראש כל פטר כולי היה, ואבן שישב עליה אביו לא ישב עליה מימיו, וכיון שמת עשה אותה יראה משלו.

פעם אחת אבדה ישפה של בנימן.

אמרין: "מאן דאית ליה טבא דכוותה?" (מיהו זה שיש לו אבן טובה כמותה?)

אמרין: "דאית לדמה בן נתינה!"

אזלון לגביה ופסקו ליה עימיה (קבעו עמו מחיר תשלום) במאה דינרין.

סליק, בעא מייתיתא להון, ואשכח לאבוי דמך - (מצאו לאביו שישן)

ואית דאמרין: מפתחא דתיבותא הוה יהיב גוא אצבעיה דאבוה, (יש אומרים:

המפתח של התיבה בה הייתה האבן מונחת, היה נתון בתוך אצבעותיו של אביו)

ואית דאמרין: ריגליה הוות פשיטה על תיבותא. (ויש אומרים שרגלי אביו שישן

היו פשוטות על אותה התיבה)

5. א. הסיפור שלפנינו מופיע בסוגיא המקבילה, על משנתינו, בירושלמי דף כ, ובשינויי לשון קלים בלבד בירושלמי פאה, דף ג. ג. (למרות שה"אור יעקב" טוען כי "רבו הטעויות בגירסה שבמסכת זו", הבאתי כאן את הגירסה בקידושין, כך שאשווה את שני התלמודים למסכת זו).

בהשוואתי לא אתייחס באופן מקיף לשתי המקבילות הנוספות, במדרש דברים רבה, פרשה א ובפסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה כג, מחמת שתי סיבות: קוצר היריעה, והדימיון שלהם לסיפור בירושלמי.

ב. "אור יעקב" הוא פרוש לירושלמי מסכת קידושין מאת הרב מרדכי דוד גרוסליק והרב אפרים שמואל בירנשטוק בהוצאת מכון למחקר תורני "פרי מגדים" ירושלים.

6. בירושלמי פאה: "שאלו את רבי אליעזר".

נחת לגביהון, אמר לון: "לא יכילית מייתיתתה לכון." (איני יכול להביאה לכם)
אמרין: דילמא דהוא בעי פריטין טובן.
אסקיניה למאתים, אסקיניה לאלף. (העלו המחיר למאתים... לאלף).
כיון דאיתעיר אביו מן שינתיה, סלק ואייתיתתה להון.
בעו מיתן ליה כד פסקו לה לאחרייא ולא קביל, (רצו לשלם כפי המחיר שקבעו
עמו לבסוף, דהיינו אלף דינרים)
אמר: מה אנא מזבנא לכון איקרא דאבהתי בפריטין?! (וכי הנכם סבורים
שאמכור לכם כבוד אבותי בכסף?!)
איני נהנה מכיבוד אבותיי כלום!
מה פרע לו הקב"ה שכר? אמר רבי יוסי בי רבי בון בו בלילה ילדה פרתו
אדומה ושקלו לו ישראל משקלה זהב ושקלה.

ד. השוואת הבבלי והירושלמי

השוואת הסיפור על דמא ואימו

תחילה, נבחן את דמותו של דמא כפי שהיא מוצגת בשני התלמודים:
בירושלמי מופיע בפתחה מצג של דמא: "דמה בן נתינה ראש פטר כולי היה".
לפי כל הפרשנים ביטוי זה מעיד על חשיבות, על תפקיד מכובד ומורם מעם. יש שהבינו
שמדובר בראש העיר עצמו⁷, ויש שפרשו שחשיבותו נובעת מהיותו "ראש החיילות",
רמטכ"ל בלשוננו⁸.

בכל אופן יוצא שדמא היה אבי הציבור במובן מסוים, ובכל זאת בביתו נהג כבוד רב באמו.
בתלמוד הבבלי, מאידך גיסא, לא רק שאין מצג מסודר בפתחה, אלא אף כשדמא מוזכר
בראש הסיפור הוא מתואר רק כ"עובד כוכבים אחד באשקלון ודמא בן נתינה שמו". תאור
זה פחות מרשים מהתאור בירושלמי⁹.

גם הסיטואציה בה מתרחש הסיפור שונה בבבלי ובירושלמי: מהבבלי משמע שהמצב שבו
בויש על ידי אימו, כלומר בחברת מכובדים רומיים, היה נדיר יחסית: "פעם אחת היה
לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומי...". אך אלה אינם לבושו ומקומו הטבעיים.
גם בירושלמי מופיע הביטוי "פעם אחת", אך הוא מוסב רק על התקרית המסוימת בין דמא
ואימו.

7. הבנה זו, ואף זו שאחריה, נובעות מהגירסה: "ראש פטרבולי". pater=אב ביוונית ובלטינית. בולי=מועצה
ביוונית. ובהרבה מקומות בתלמוד משמעה הוא מועצת העיר. (עיין ירושלמי פאה, עמוד 23, בתרגום הרב
עדין שטיינזלץ).

8. בולי="צבאיו שלו" (פני משה לירושלמי פאה).

9. לעניות דעתי, גם העובדה ששמו של האיש מופיע קודם, ואחר כך תיאורו, (כבירושלמי ושלא כבבלי), מראה
על חשיבות אותו איש בפני עצמו.

כמו כן בירושלמי: "פעם אחת היתה אימו **מסטרותו בפני כולי שלו**" - לא רק שביישה את האישיות המכובדת ביותר בעיר, אלא עשתה זאת לעיני "כולי" שלו, כלומר לעיני החיילים או השרים שתחת מרותו.

בירושלמי מסכת פאה מודגשת הבושה אף יותר: "...מסטרותו בפני כל כולי שלו".

אמנם בבבלי ההתנהגות של אימו מביישת יותר: "...קרעתו (=את סירקון הזהב) ממנו, וטפחה לו על ראשו, וירקה לו בפניו", אך תגובתו של דמא היא בסך הכל "ולא הכלימה". ומאידך, תגובתו בירושלמי יותר "אצילית" - לא רק שלא הכלימה, אלא היה פעיל והושיט לה את הקורדקסין¹⁰ כדי שלא תצטער.¹¹

הנלמד מהפרטים לעיל הוא שכבוד האם של דמא בן נתינה המתואר בירושלמי הרבה יותר גדול ומרשים מזה שבבבלי.

נבדוק האם מגמה זו מצויה גם בסיפור המרכזי, הסיפור על כיבוד האב.

השוואת הסיפור על דמא ואביו

מהשוואת הסיפורים ניתן לראות שגם כיבוד האב של דמא בן נתינה גדול יותר בירושלמי מזה שבבבלי.

ענין זה נלמד ממספר נקודות:

א. הנסיון בו דמא עומד קשה יותר

הפיתוי להעיר את אביו משנתו ולקבל ממון רב, גדול יותר בירושלמי מאשר בבבלי, כי מהבבלי משמע שדמא הוא איש עשיר יותר מאשר משמע מהירושלמי. שתי עובדות מרמזות על הבדל זה:

1. כשניתן לו שכרו - בירושלמי נאמר: "בו בלילה ילדה **פרתו** פרה אדומה" ובבבלי נאמר: "שנולדה לו פרה אדומה **בעדרו**".

מהירושלמי משמע שיש לו פרה אחת, ובבבלי יש לו עדר שלם.

2. בבבלי מסופר שלדמא יש **אבנים** לאפוד, ואילו מהירושלמי אנו שומעים שיש אצלו **"ישפה של בנימין"**. ישפה היא אחת משתים עשרה אבני האפוד, אך היא לא אבן יקרה

10. ייתכן שמקור המילה קורדקסין הוא בלטינית, ומשמעותה נעל (ענין בפרושו של הרב שטיינזלץ לסוגיא בירושלמי מסכת פאה).

הקשר בין "מסטרותו" לעובדה ש"נפל קורדקסין שלה **מידה**", (כלומר שעל ידי ההכאה בו נפל מידה), הניא כנראה את ה"פני משה" להסביר שקורדקסין הוא "בית יד".
ברם, לפי הסברינו הכוונה היא שאימו סטרותו בעזרת נעלה, בשלב מסוים נשמטה הנעל מידה, ודמא - "הושיט לה כדי שלא תצטער".

11. במקבילה בדברים רבה (שהיא גירסא המשלבת פרטים מהבבלי ומהירושלמי) תגובתו פחות מרשימה אף מזו שבבבלי: "היתה מסטרותו... ולא היה אומר לה אלא דייך אמני!" לא רק שלא שתק, אלא אף ביקש ממנה להפסיק.

במיוחד. אדרבה, היא מהזולות שבאבני האפוד¹², כפי שניתן לראות מההצעה הראשונה של חכמים עברה שהיתה מאה דינר בלבד (בניגוד לשישים ריבוא שבבבלי)¹³. לאיש עשיר כמו דמא בן נתינה של הבבלי, קל יותר לוותר על רווח נוסף תמורת כבוד אביו. עובדה נוספת שמעצימה את הניסיון בירושלמי יותר מבבלי היא מיקומו של המפתח של התיבה. בבבלי - "היה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו". וכדי להוציא אותו משם הוא יהיה חייב להעיר אותו משנתו. בירושלמי - "ואית דאמרין מפתחא דתיבותא הוה יהיב גוא אצבעיה דאבוה" (יש שאומרים: מפתח של התיבה היה מונח בין אצבעות ידי אביו). "ואית דאמרין ריגליה הוות פשיטה על תיבותא" (ויש שאומרים: רגליו היו מונחות על התיבה). לפי הדעה הראשונה הבעיה בכך שאביו ישן היא שמפתח התיבה מונח בין אצבעותיו. כלומר, יש חשש מסוים, אך בכלל לא ודאי, שאם ינסה לשלוח המפתח מבין אצבעותיו, האב יתעורר¹⁴. למרות שהיה יכול לנסות להוציאו בזהירות מרובה **בלי שאביו יתעורר** (אפשרות שלא קיימת בבבלי), הוא בכלל לא ניסה.

העובדה השלישית שמקשה על דמא יותר, היא העלאת המחיר: בבבלי מסופר שחכמים הציעו לו מחיר, ומכיון שהמפתח היה מונח תחת ראשו של אביו, הוא לא ציערו. לעומת זאת, בירושלמי החכמים שבאים לקנות לא מוותרים ומקפיצים את המחיר מעלה. תחילה הם מציעים מאה, אחר כך מאתיים, ואחר כך אלף. למרות ההצעות המפתות, דמא נשאר נאמן לעקרונותיו ולא מעיר את אביו בשביל לקחת את האבן¹⁵. רק כשאביו התעורר, "סליק ואייתותיה לון".

ב. הדרישה הכספית של דמא בביצוע העיסקה

בשני התלמודים מתבצעת עיסקה בין חכמי ישראל לדמא: בירושלמי הוא מוכר את האבן ובבבלי את הפרה האדומה.

12. ראה 'עיונים' בירושלמי, פאה, מהדורת הרב שטיינזלץ, עמוד 23.

13. מעניין שהצבע המצוי של ישפה הוא **אדום**! השכר על התנהגותו באבן **האדומה** הוא שנולדה לו פרה **אדומה**. ייתכן שהמוטיב הזה מרמוז גם בשמו של גיבור הסיפור, שהיפוך האותיות של שמו הוא **אדום** (אך ניתן לקשר את השם "דמא" לדמים הרבים עליהם ויתר כדי לכבד את אביו, או לדמים הרבים בהם זכה כשכר על כיבוד זה).

14. אמנם ניתן לומר שהמפתח היה נתון **בתוך** ידו של אביו, ובמיוחד לגורסים "יתיב גוא אצבעיה". אנו מפרשים שהמפתח היה **באצבעו** (ולא בידו), כפירוש "קרבן העדה". עיין "עלי תמר" למסכת שבת עמודים סח-סט, בהם מבאר הרב תמר שבסיפורנו היה המפתח "באצבע שבידו", לאור העובדה שבתקופת חז"ל נהגו 'לענוד' מפתחות שונים באצבעות הידים (ועל כגון זו שנינו (תוספתא שבת פרק ד הלכה יא) "לא תצא אשה במפתח שבאצבעה לרשות הרבים").

15. זאת למרות שדמא בירושלמי אינו איש עשיר.

כשבאים אליו חכמי ישראל בבבלי כדי לקנות את הפרה האדומה, הוא דורש תמורתה את כל הכסף שהיה יכול להרויח תמורת אבני האפוד: "אין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהפסדתי בשביל כבוד אבא". כלומר, את כל הכסף שהשקיע בעבור כיבוד האב הוא רוצה לקבל כעת.

בניגוד לכך, בירושלמי מתואר שכאשר דמא מביא להם את האבן (אחרי שאביו התעורר), הם חשבו לקנותה במחיר האחרון שהציעו לו (=אלף זוז)¹⁶. בעקבות הצעה זו מזדעק דמא ואומר: "איני נהנה מכבוד אבותי כלום!". את מצוות כיבוד האב עשה דמא "לשמה" והוא לא מוכן לקבל ממון בעבור זה. הלכך הוא מסרב להצעת המחיר הגבוהה. דרישה זו הפוכה לגמרי מדרישתו בבבלי.

ג. השכר

בסוף הסיפור מסתבר שהתנהגות זו היתה משתלמת גם מבחינה כספית. לא זו בלבד שבירושלמי דמא ביצע את שתי העסקאות, האבן והפרה, ואילו בבבלי הוא ביצע את מכירת הפרה בלבד, אלא אף השכר בירושלמי נראה גדול יותר: "שקלו לו ישראל משקלה זהב ונטלוה" - כל ישראל השתתפו באופן פעיל בתשלום, ושקלו לו כמות זהב כמשקל הפרה! כמו כן, מקור השכר (=הפרה האדומה) מגיע בירושלמי "בו בלילה", ואילו בבבלי "לשנה אחרת".

גודל השכר מעיד על גודל המעשה!

לסיכום: למרות ששני התלמודים מביאים את הסיפור על דמא כדוגמה ומופת לכיבוד הורים, אופן קיום המצווה בירושלמי, על כל מרכיביו, מרשים ונעלה יותר מאופן קיום המצווה בבבלי¹⁷.

השוואת המבנה הכללי

מעבר להבדלים שצוינו, ישנו הבדל בולט במבנה הכללי של הסיפורים בבבלי ובירושלמי. על השאלה "עד היכן כיבוד אב ואם" מובאות תשובות שונות. **בבבלי** מובא בתשובה הסיפור על דמא ו**אביו**, ובהמשך הסוגיה¹⁸ מביא רב דימי את התיאור על דמא ואימו. **בירושלמי** מובא כתשובה הסיפור על דמא ו**אימו**, ואחריו מוסיפה הגמרא את דברי רבי חזקיה על יחסו של דמא לאביו. כלומר, עריכת הסיפורים בבבלי הפוכה לעומת זו שבירושלמי.

16. הרי בסיפור זה חכמים לא מבינים שדמא לא מוכר להם את האבן כי אביו ישן. הם חושבים שהוא מסרב כי "דילמא דו בעי פריטין טובין".

17. יתכן שזהו שורש ההבדל בתשובת רבי אליעזר לתלמידיו: בבבלי הוא אומר להם "צאו וראו מה עשה..." ומכך תלמדו עד היכן הוא כיבוד. בירושלמי, הוא תמה על תלמידיו: "ולי אתם שואלין!! לכו שאלו את דמא..." והוא יורה לכם עד היכן כיבוד אב ואם! אינו דומה לראות מה עשה פלוני וללמוד ממעשיו, לבין ללכת ולשאל אותו ישירות איך לנהוג. באפשרות האחרונה בוחרים רק כשמדובר באדם גדול באמת ובר סמכא בענין.

18. לאחר העיסוק במימרת רבי חנינא "גדול המצווה ועושה..."

הסיבה הפשוטה לסדר הסיפורים בבבלי, נעוצה בשאלת התלמידים את רבם. הם שאלו על **כיבוד** ונענו **בכיבוד**. יחסו של דמא לאביו הוא הדוגמה ל**כיבוד**, ולכן זו התשובה לשאלתם¹⁹, ואילו התוספת של רב דימי על יחסו לאימו מתארת **מורא**: למרות הבושה שגרמה לו אימו - "לא הכלימה". הראיה לכך שהתנהגות זו מוגדרת כ"מורא" היא, שאי-הכלמה זו נפסקה ברמב"ם כ**מורא** אב ואם הנעלה ביותר:

עד היכן **מוראן**? אפילו היה לובש בגדים חמודות ויושב בראש בפני הקהל, ובא אביו ואמו וקרעו בגדיו והכוהו בראשו וירקו בפניו - **לא יכלימם**, אלא ישתוק ויירא ויפחד ממלך מלכי המלכים שצוהו בכך²⁰.

כלומר, רב דימי משלים את תיאור כיבוד האב, בספרו על מורא דמא את אימו. אולם, התשובה בירושלמי ל"עד היכן כיבוד" היא בתיאור יחסו לאימו. כאן, לא רק שלא הכלימה, אלא אף הושיט לה את נעלה כדי שלא תצטער. מהברייתות המובאות בפיסקה הבאה ניתן לראות שכיבוד מאופיין בהתנהגות פעילה ומורא מאופיין בהתנהגות סבילה. כלומר, השינוי מ"לא הכלימה" הסביל של הבבלי להחזרת הנעל של הירושלמי, מציג את אופן כיבודו את הוריו²¹.

לסיכום, סדר הדברים הוא: בבבלי - כיבוד אב, מורא אם. בירושלמי - כיבוד אם, כיבוד אב.

בפסוקי התורה סדר ההורים מתחלף: **בכיבוד** - "כבד את אביך ואת אמך", **במורא** - "איש אמו ואביו תיראו". לאור זה יש לתת את הדעת מדוע סדר הסיפורים בירושלמי, שבו הן הסיפור על האב והן הסיפור על האם עוסקים **בכיבוד**, הוא כמו בפסוק העוסק **במורא**, ("איש אמו ואביו תיראו")²².

היפוך סדר ההורים בין הפסוקים עורר את חז"ל לומר שהאדם בטבעו מכבד יותר את אימו מאשר את אביו וירא יותר מאביו מאשר מאימו²³. לפי זה, אמנם בבבלי כיבודו של דמא פחות מרשים, אך ניתן לומר שזה נובע מכך שהתנהגותו פחות טבעית. יש להעיר, שבירושלמי, גם כאשר דמא מתנהג בצורה הפחות טבעית (קרי - מכבד את אביו), כיבודו ברמה גבוהה.

19. ראייה לכך היא, שהתשובה בבבלי (אך לא בירושלמי) ל"עד היכן **כיבוד**" - היא "מה עשה עובד כוכבים אחד **לאביו**" (בתאור השני).

20. הלכות ממרים, פרק ו הלכה ז.

21. מעניין שבברייתא המגדירה מהו כיבוד בירושלמי (מצוטטת בתחילת פרק ה), מופיע גם "מנעיל", פעולה שלא מופיעה בבבלי. כך, הכיבוד של דמא בירושלמי ע"י החזרת הנעל מקבל משנה-תוקף.

22. שאלה זו לא קשה על הבבלי. שם, כאמור, רק הסיפור על האב עוסק בכיבוד, וממילא הוא התשובה לשאלת התלמידים, ולכן הוא הובא ראשון.

23. בבלי לב: תניא רבי אומר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהבן מכבד את אמו יותר מאביו מפני שמשדלתו בדברים, לפיכך הקדים הקב"ה כיבוד אב לכיבוד אם. וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהבן מתיירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה, לפיכך הקדים הקב"ה מורא האם למורא האב.

ה. הצעה לשורש ההבדל בין נוסחאות הסיפור

האם יש עניין מהותי בדין כיבוד הורים בו נחלקו שני התלמודים, שבעקבותיו הכיבוד שבסיפור בירושלמי הוא כה גבוה ביחס לכיבוד בסיפור בבבלי?

בשני התלמודים²⁴ מופיעה הברייתא שמגדירה את המצווה:
בירושלמי:

אי זהו מורא? לא יושב במקומו, ולא מדבר במקומו, ולא סותר את דבריו.
אי זהו כיבוד? מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה ומנעיל, מכניס ומוציא.

בבבלי:

איזהו מורא, ואיזהו כיבוד?

מורא - לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריעו.

כיבוד - מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא.

לאחר הבאת הברייתות, שואלת הגמרא: "איבעיא להו: משל מי?". כלומר, האם הבן צריך לדאוג לצרכי האכילה, השתייה והביגוד של אביו מכספו שלו, או שאביו אחראי למימון צרכיו הוא, והבן צריך רק לבצע בפועל - להאכיל, להשקות וכו' את אביו?

בסוגיא בבבלי בריש דף לב, א נפסק כמאן דאמר "משל אב". אמנם הגמרא מקשה על הפסק ממספר ברייתות, אך הקושיות מתורצות והפסק בעינו עומד.

מאידך, הדיון בירושלמי בשאלה זו מפוצל.

בתחילת הסוגיה של כיבוד אב ואם²⁵ הגמרא שואלת "מן דמאן" (=משל מי), מביאה מחלוקת אמוראים, ולא פושטת לאף צד. אולם בעמוד ב, בהזכירה שוב את המחלוקת, מביאה הגמרא מקור תנאי מפורש למאן דאמר "משל בן":

דתני רבי שמעון בן יוחי: גדול הוא כיבוד אב ואם שהעדיפו הקב"ה יותר מכבודו.

נאמר כאן "כבד את אביך ואת אמך" ונאמר להלן "כבד את ה' מהונך".
במה את מכבדו מהונך? מפריש לקט שכחה ופיאה, מפריש תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני וחלה, ועושה סוכה ולולב שופר ותפילין וציצית, מאכיל את הרעיבים ומשקה את הצמאיים. אם יש לך - את חייב בכל אילו, ואם אין לך - אין את חייב באחת מהן.
אבל כשהוא בא אצל כיבוד אב ואם - בין שיש לך בין שאין לך - "כבד את אביך ואת אמך", אפילו את מסבב על הפתחים!

24. בבלי לא, ב; ירושלמי כ, א.

25. דף כ עמוד א.

דברי רשב"י דומים מבחינת המבנה והפסוקים לרישא של הברייתא שמובאת בבבלי²⁶, אך שונים הם לחלוטין בתוכנם. לפי הבבלי, הקב"ה השווה את כיבודו ואת מוראו לכיבוד אב ואם ומוראם. אך אליבא דרשב"י, הקב"ה מעדיף את כיבוד ההורים מכבודו. המסקנה ההלכתית המתבקשת היא, שבעוד שהאדם צריך לכבד את ה' מהונו - כלומר אם יש לו כסף, את הוריו צריך האדם לכבד גם אם אין לו "ואפילו את מסבב על הפתחים!" הלכך, פשיטא שאם יש לו נכסים - חייב הבן לפרנס את אביו מנכסי עצמו²⁷.

ברם, בשני המקומות בהם דן הירושלמי בשאלת "משל מי" אין הכרעה מפורשת, כי אפילו בדיון השני, שהברייתא מובאת בו, הברייתא היא רק חלק מהצגת המחלוקת עצמה ולא כסיוע לאחת הדעות.

נבדוק את הכתוב השלישי, שיכריע את השאלה "משל מי".

מסופר בירושלמי²⁸ (בסוגריים פירושו של ה"אור יעקב" לירושלמי. וגם גירסת הגמרא משם):

רבי ינאי ורבי יונתן הוון יתבין, אתא חד בר נש ונשק ריגלוי דרבי יונתן.
א"ל רבי ינאי: מה טיבו הוא שלם לך מן יומוי? (איזו טובה עשית לו שגומל לך עכשיו?)
א"ל: חד זמן אתא, קבל לי על בריה דיזוניניה (פעם אחת בא לפני אדם זה, וקבל על בנו שאינו חפץ לזונו).
ואמרית ליה איזיל צור כנישתא עלוי ובזיתיה (ואמרתי לו לך ואסוף את אנשי בית הכנסת על אודות בנך, ותבזהו בפני הצבור, ומתוך כך יתרצה לזונך).
ואמר ליה (רבי ינאי לרבי יונתן): ולמה לא כפתוניה? (...והלא היית יכול לקרוא לבנו ולהכותו עד שיתרצה לזון את אביו...)
א"ל: וכופין?!
אמר ליה: ואדיין את לזו? (וכי עדיין אתה מסופק בדבר זה? פשיטא שכופין!)
אמרון: חזר ביה רבי יונתן (מספקו) וקבעה שמועה משמיה.
אתא רבי יעקב בר אחא (ואמר בשם) רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן שכופין את הבן לזון את האב.
אמר רבי יוסי: הלואי הויין כל שמועתי בריין לי (ברורות לי) כהדא שכופין את הבן לזון את האב.

מפשטה של סוגיה עולה, כי חכמי הירושלמי מכריעים כמאן דאמר "משל בן", ואף השיטה החולקת חזרה בה לבסוף, ומודה ש"משל בן"²⁹.

26. הברייתא מופיעה לעיל בפסקה ב. ע"ש.

27. עיין גם בתוספות ד"ה "כבד" שהסביר כך את ההבדל בין הבבלי והירושלמי.

28. דף כא, א.

29. ייתכן לומר שהדיון האם כופין את הבן או לא, עוסק בכפייה לעשות את צרכי האב, אך מימון הצרכים הוא "משל אב". אולם רוב המפרשים למדו שהדיון בכפיית הבן בסיפור זה, הוא 'נגזרת ישירה' של הדיון בשאלה "משל מי". כך כותב במפורש היפני משה': "אמר ליה וכופין - בתמיה, הא כיבוד משל אב!" גם התוספות (דף לב, א ד"ה "אורו") הוכיחו מסיפור זה "דאם אין לאב ממון והבן יש לו, דצריך הבן לפרנסו משלו...".

נמצאנו למדים, שנחלקו שני התלמודים איך לפסוק בשאלה זו.

רבות עמלו הראשונים והאחרונים לבאר את היחס בין הבבלי והירושלמי. חלקם בארו שדברי הירושלמי הם כשארין כסף לאב כלל ולבנו יש, **ורק במקרה כזה** כופין את הבן לזון את אביו. דברי הבבלי שהחובה היא "משל אב" הם, לדבריהם, דווקא כשיש לאב כסף³⁰.

אחרים פירשו, שסוגית הירושלמי לא קשורה לכיבוד אב ואם, כי כשארין לאב כסף ולבנו יש אזי כופין את הבן לתת לאב מדין צדקה, בין לסובר "משל אב" ובין לסובר "משל בן"³¹.

אולם, מפשט הסוגיה לא משמע שבסיפור של רבי ינאי ורבי יונתן מדובר באב שאין לו. זאת ועוד, רשב"י אומר שאף אם אין לבן כלום משל עצמו - חייב לחזר על הפתחים כדי לדאוג לאביו. גם במקור זה לא נאמר שמדובר דווקא באב חסר כל³².

מדברי רבינו שמשון משאנץ משמע שהוא תפס את התלמודים כחולקים³³:

אלא ודאי למאן דאמר "משל אב" (=הבבלי) אי לית ליה (=לאב) לא הוי אלא כשאר עניים דעלמא -

והבן לא חייב לתת לו מצד כיבוד אב ואם! מכך שהירושלמי בכל זאת כפה את הבן לזון את אביו, מוכח שאינו סובר כמאן דאמר "משל אב", אלא הוא מכריע כמאן דאמר "משל בן", כמשמעות הפשוטה של רבי שמעון בר יוחאי.

גם הרשב"א למד כך את היחס בין הבבלי והירושלמי:

הרשב"א נשאל האם מותר לכפות בן שלא רוצה לזון את אביו³⁴. בתשובתו, הוא פוסק לפי הבבלי - ש"משל אב", ואין הבן צריך לזון. "ומכל מקום", ממשיך הרשב"א, "ראוי הוא הבן לבזותו... בבית הכנסת לזון את האב משלו". כראייה לדבריו, הוא מביא את הסיפור לעיל, ממנו רואים שרבי יונתן הורה לבזות בבית הכנסת את הבן שסרב לזון את אביו, כשסבר "אין כופין". אולם ביחס לנידויו של הבן הסרבן, כותב הרשב"א: "זה אינו כדן... אין לך כפיה גדולה מזו!".

דא עקא, לפי מסקנת הירושלמי גם רבי יונתן סובר שכופין, וממילא גם מותר לנדות. מוכח מכך, שהרשב"א תפס את ענין הנידוי כמחלוקת בין **מסקנות** שני התלמודים, וממילא למד שגם בשאלת "משל מי" נחלקו.

30. כך פירשו הריטב"א בסוגייתנו, ר"י בתוספות ד"ה "אורו ליה", וכן משמע מהרמב"ם בהלכות ממרים ו, ג.

31. "מראה הפנים" על סיפור זה כותב בשם רב אחאי גאון: "והיכא דרויחא הבן, והאב לית ליה - כייפינן ליה לבן ושקלינן מיניה בתורת צדקה".

32. והרי רשב"י הובא כסיוע תנאי למ"ד "משל בן" (וגם בסוגיה המקבילה במסכת פאה הגמרא אומרת במפורש שרשב"י חולק על הסובר "משל אב"). כלומר שהבן חייב **תמיד** לזון את אביו, אפילו כשלאב יש, ולו עצמו אין.

33. פירוש הר"ש למסכת פאה, פרק א, משנה א.

34. שו"ת הרשב"א חלק ד, תשובה נו.

לפי דברינו נמצא, שהתשובה לשאלה "עד היכן הוא כיבוד אב ואם" אינה זהה בשני התלמודים, ולפי הירושלמי הבן צריך להשקיע יותר ולתת משלו. הדרישות ההלכתיות בירושלמי, כפי שראינו אצל רשב"י, הן מחמירות יותר. הדבר נובע, כנראה, מהתפיסה המחשבתית השונה לגבי היחס שבין כיבוד הורים וכבוד ה', כפי שבא לידי ביטוי בדרשות השונות של הפסוקים.

ייתכן שתפיסה שונה זו, היא הגורמת להבדלים הרבים בין הסיפורים, הבדלים שמעצימים את כיבוד ההורים של דמא בן נתינה בירושלמי לעומת הבבלי. כדי לקחת דוגמא ומופת מדמא, אליבא דהירושלמי, צריך פרטים הרבה יותר מרשימים ונעלים בסיפור.

ו. הקשר בין כיבוד אב ואם לפרה אדומה

מדוע בחר המספר לומר לנו ששכרו של דמא בן נתינה על כיבוד האב בא לו על ידי פרה אדומה שנולדה אצלו?

ידועה חלוקת המצוות אצל הראשונים למצוות שטעמן מפורסם, ופשוט הוא שצריך לעשותן אף אם לא היו נכתבות בתורה, ולמצוות שטעמן נסתר מעין רוב, ואלמלא נצטוונו עליהם לא היינו עושים אותם מדעתנו. בלשון הראשונים - מצוות טבעיות ומצוות שמעיות, ובלשון התורה - משפטים וחוקים.

אין ספק שמצוות כיבוד הורים היא מצווה **טבעית** ביותר, ומצוות פרה אדומה היא המצווה **השמעית** ביותר שבתורה, שאף שלמה המלך לא חשף את טעמה³⁵.

במפתיע, בסיפורנו התהפכו היוצרות: דווקא על מצוות כיבוד אב ואם שואלים התלמידים את רבי אליעזר הגדול "עד היכן היא?". לא פשוט להם שלמצווה זו אין שיעור מוגבל כפי שיש במצוות רבות, ולכן הם מחפשים רף מסוים. בניגוד לכך, ביחס למצוות פרה אדומה - שהיא המצווה הכי לא מובנת בשכל האנושי - הם לא מבררים "עד היכן היא", וללא היסוס מוכנים הם לשלם **שמונים (או שישים) ריבוא** עבורה³⁶. ההנחה של התלמידים היא, שבניגוד לפרה אדומה, לכיבוד הורים ישנו גבול מסויים, וזו טעותם.

35. המקור לכך מופיע במדרשים השונים על פרשת פרה אדומה שבתחילת פרשת חקת, לדוגמה: "אמר שלמה: על כל אלה עמדתי. ופרשה הזאת של פרה, כיון שהייתי נוגע בה הייתי דורש בה וחוקר בה - אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני" (קהלת ז, כג). כך בפסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה ד ובמקבילות.

36. והוא הדין ביחסם לקניית אבני האפוד של המקדש מדמא. את ההתלהבות במצוות שקשורות לכבוד ה' דוקא, כבר מצינו בתרומות שנודבו לצורך הקמת המשכן. נאמר בספר שמות פרק לו פסוקים ה-ז: "ויאמרו אל משה לאמר מרבים העם להביא מדי העבדה למלאכה אשר צוה ה'. ויצו משה ויעבירו קול במחנה לאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש ויכלא העם מהביא. והמלאכה היתה דים לכל המלאכה לעשות אתה והותר".

יתכן שרבי אליעזר חש במצב הלא-טבעי שקיים אצל תלמידיו, ולכן הוא שולח אותם לראות "מה עשה עכו"ם אחד", והוא לא עונה להם תשובה רגילה³⁷. גם דמא עצמו הבחין בתופעה הזו אצל חכמי ישראל, ולכן "אמר להם: **יודע אני בכס שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנין לי**" תמורת הפרה האדומה.

המצב ההפוך בו נמצאים התלמידים, גורם להם ללמוד את גדרי כיבוד הורים מגוי, שללא תורה ומצוות, אלא לפי מצפוננו ויושרו הטבעיים, מבין שאין גבול לכיבוד זה.

הזכרנו לעיל, שדוקא גוי אשקלוני הוא הדוגמה הראשונה בבבלי לכיבוד הורים. אכן ראינו בירושלמי שאדם זה אף הקפיד על הקריטריונים ההלכתיים של חז"ל: אצל דמא מסופר ש"אבן שישב עליה אביו - לא ישב עליה מימיו", וחז"ל דורשים מהבן ש"לא ישב במקומו (=של אביו)". יותר מכך, דברי רשב"י באים אצלו לידי ביטוי כפשטם ממש, והוא מעדיף את כבוד אביו על פני כבוד ה'. לכן, "כיון שמת אביו - עשה אותה יראה שלו". אצל גוי שמימיו לא ישב במקומו של אביו, עשייתה של האבן כמקום פולחן הוא מעבר כמעט טבעי.

העלאת כבוד אביו לרמה של כבוד ה' בפועל מבוטאת בסיפור עוד לפני מותו של האב:

1. האב שוכן למעלה, שכן בירושלמי נאמר: "סליק... ואשכח לאבוי דמך".
2. דבריו "איני נהנה מכבוד אבותי כלום" מזכירים את יחסה של היהדות להקדש.
3. רש"י במסכת מכות דף כד עמוד א מביא סיפור על רב ספרא, עליו מעידה הגמרא שהוא הדוגמה הטובה ביותר לאדם ש"דובר אמת בלבבו":

בשאלתות דרב אחא (שאלתא לו³⁸) והכי הוה עובדא, דרב ספרא היה לו חפץ אחד למכור, ובא אדם אחד לפניו בשעה שהיה קורא קריאת שמע ואמר לו תן לי החפץ בכך וכך דמים, ולא ענהו מפני שהיה קורא קריאת שמע. כסבור זה שלא היה רוצה ליתנו בדמים הללו והוסיף, אמר תנהו לי בכך יותר. לאחר שסיים קריאת שמע, אמר לו טול החפץ בדמים שאמרת בראשונה, שבאותן דמים היה דעתי ליתנם לך.

רצונו של רב ספרא לא להרויח ממון נוסף כתוצאה מעמידתו לפני ה' מקביל לרצונו של דמא בן נתינה לא להרויח עוד כסף מכיבוד אביו (לפי הירושלמי).

עובדה אחרת שמעידה על היראה העצומה של דמא כלפי אביו, היא העובדה שהוא לא מדבר עם אביו, ולא מדבר עליו. לכן, הוא לא מסביר לחכמים שהוא לא נותן להם את האבן כי אביו ישן, דבר שגורם להם לחשוב שהוא רוצה עוד כסף³⁹.

37. הוא היה יכול לספר להם את סיפורו של דמא ומכך היו לומדים, אך הוא מעדיף לשולחם אליו!

38. לפי המהדורה של מוסד הרב קוק לשאלתות. לא ידוע מה המקור של רב אחאי לסיפור.

39. 'קב ונקי' על הירושלמי פאה מפרש כך בעמוד טז: מתוך יראת אביו לא רצה לגלות הטעם (=לכך שהוא לא מביא להם את האבן).

אם כן, בסיפורנו רמוזה ביקורת על תלמידי החכמים, שההרגשה הטבעית של כיבוד הורים, שהיתה מושרשת אצל דמא בן נתינה ו"הספיקה" לו כדי לכבד הורים ברמה של כבוד ה', "כבתה" אצלם, וקיום מצווה של כבוד ה', קרי פרה אדומה, "בער" בלבם.

ראינו שדמא העלה את כיבוד אביו לרמה של כבוד ה'. מחד גיסא, שורש הדבר מופיע כבר בבחינת שבתחילת הסוגיא, ומתבטא בפירוש בהתנהגותו של רב יוסף, שכששמע את **אימו** מגיעה אמר: "איקום מקמי **שכינה** דאתיא!"⁴⁰.

מאידך גיסא, הקיום הבלתי מתפשר של כיבוד אב ואם גרם לדמא לממש את הנורא מכל בתורתנו, ולעבוד עבודה זרה: אביו המת (ואולי כסאו של אביו) הפך לאילול!
אם כך, כיצד יקיים אדם מצוות שכליות בכלל, וכיבוד הורים בפרט, באופן הראוי? איך לא יעבור אדם את הגבול, שהוא דק אך מהותי?

התשובה היא **על ידי ההכרה במצוות השמעיות**. אדם שמקיים באותה רמת מסירות הנפש של דמא גם את מצוות פרה אדומה, מבין שמצוות כיבוד אב ואם ומצוות פרה אדומה מאל אחד ניתנו ובתורה אחת נכתבו. רק אדם המבין שבכבודו את אביו האנושי הוא מכבד גם את "אביו הרוחני" שציווהו בכך כי "שלשתן שותפין בו", ומבין את הקשר הפנימי בין כיבוד הורים לכבוד ה'⁴¹, יגיע לכיבוד הורים הרצוי. לא לחינם נכתבה מצווה "אנושית" זו בצד "הימני" של לוחות הברית, הצד של מצוות בין אדם למקום. ולא לחינם שתי מצוות מתוך הארבע שנתנו לפני מתן תורה, במרה, הן כיבוד אב ואם ופרה אדומה⁴². ההבנה ששני הפנים הללו הם שני הצדדים **ההכרחיים** של אותה המטבע, חייבת לבוא כהקדמה למתן התורה, ומוכרחת היא כדי לקיים את דבר ה' באמת.

נמצא, שהלקח השני הרמוז בסיפור הוא ביחס להסתכלות טבעית-אנושית **בלבד** על דבר ה': אמנם על האדם לעמוד בכל מאודו כדי להתחקות אחר טעמיהן של מצוות וכך יקיימם מתוך הזדהות מרובה, אך בל ישכח הוא את הרובד **השמעי** שבתורה. במקביל למאמץ השכלי, אדם צריך כל חייו להיות מודע שהתורה היא מאמרו של ה', שהוא המצווה והמגדיר את המצוות, ובכך הוא מכוון אותנו ללכת בדרכיו, על בסיס הטבע והשכל האנושי⁴³. לכן, על האדם להקפיד על חוק כעל משפט. כדברי **הרמב"ם** בהלכות מעילה פרק ח הלכה ח:

40. בבלי לא, ב.

41. כפי שמובא בתחילת הסוגיא בבבלי. ראה בתחילת המאמר.

42. על פי פרוש רש"י לספר שמות כד, ג: "שבת, וכבוד אב ואם, ופרה אדומה, ודינין, שניתנו להם במרה".

43. דמא בן נתינה הוא הראיה לכך: כגוי, שאינו מחוייב בתורה ובמצוות, טבעו היה מוכן לכיבוד הורים ברמה כה גבוהה. ללמדנו, שהדרישות של התורה מתאימות לטבע האדם. אכן, התנהגותו של דמא בסיפור עם אימו נפסקה להלכה ברמב"ם, הלכות ממרים ו, ז: "...ועד היכן מוראן אפילו היה לובש בגדים חמודות ויושב בראש בפני הקהל ובא אביו ואמו וקרעו בגדיו והכוהו בראשו וירקו בפניו לא יכלימם אלא ישתוק ויירא ויפחד ממלך מלכי המלכים שצוהו בכך, שאילו מלך בשר ודם גזר עליו דבר שהוא מצער יתר מזה לא היה יכול לפרסם בדבר, קל וחומר למי שאמר והיה העולם כרצונו". לפי דברינו, כוונת הרמב"ם באומרו "שצוהו בכך" היא, שהעובדה שה' ציוה על כיבוד ומורא באופן זה היא טבעית במהותה, ולכן "לא

ראוי לאדם להתבונן במשפטי התורה הקדושה ולידע סוף ענינם כפי כחו, ודבר שלא ימצא לו טעם ולא ידע לו עילה אל יהי קל בעיניו ולא יהרוס לעלות אל ה' פן יפרוץ בו, ולא תהא מחשבתו בו כמחשבתו בשאר דברי החול... הרי נאמר בתורה "ושמרתם את כל חקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם", אמרו חכמים ליתן שמירה ועשייה לחוקים כמשפטים, והעשייה ידועה והיא שיעשה החוקים, והשמירה שיזהר בהן ולא ידמה שהן פחותין מן המשפטים, והמשפטים הן המצוות שטעמן גלוי וטובת עשייתן בעולם הזה ידועה כגון איסור גזל ושפיכות דמים ו**כיבוד אב ואם**, והחוקים הן המצוות שאין טעמן ידוע, אמרו חכמים חוקים חקתי לך ואין לך רשות להרהר בהן, ויצרו של אדם נוקפו בהן ואומות העולם משיבין עליהן כגון איסור בשר חזיר, ובשר בחלב, ועגלה ערופה, ו**פרה אדומה**⁴⁴ ושעיר המשתלח... שבעשיית החוקים והמשפטים זוכין הישרים לחיי העולם הבא, והקדימה תורה ציווי על החוקים, שנאמר "ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם".

לסיכום, הרעיון העולה מהצבת מצוות כבוד הורים מזה ומצוות פרה אדומה מזה הוא: רק שילובם של שני תכנים אלו בקיום המצוות על ידי האדם, כמו השילוב שבין החוקים והמשפטים בתורה, מוביל את האדם לעבודת ה' אמיתית. מתוך ההבנה ש"כבד את אביך ואת אמך" הוא צווי של הקב"ה, לעתיד לבוא יכירו הגויים אף בדיברות הראשונות ובמציאות של "ה' אחד ושמו אחד"⁴⁵.

יכלימם". דמא הוא הדוגמא לכך, ועל כל אחד ליישם זאת בחייו הוא. תודה לרב יונתן רוזין, שהעמידני על נקודה זו.

כמו כן, נציין שהרמב"ם עצמו כותב שה"חוקים" הם דברים שלתועלתם ותכליתם יש הסבר שכלי ושחשיפת טעמי המצוות על ידי האדם היא השלכה ישירה של רמת חוכמתו: "...שיש להן (=לחוקים) טעם, כלומר תכלית מועילה בהחלט, אלא שהיא נעלמת ממנו אם מחמת קוצר שכלינו או לחוסר ידיעתנו... ואלה שאין תועלתם ברורה אצל ההמון נקראים חוקים... ואם נראה לכם בדבר מן המצוות שהוא כך (=שאיין בו תכלית מועילה), הרי החסרון בהשגתכם" (מורה הנבוכים ג, כו).

כלומר, האדם השלם באמת יוכל להבין אף טעמים רבים של "חוקים" (הרמב"ם מעיד על עצמו ש"מקצת מצוות מעטות מאוד... אשר לא נתברר לי טעמן עד כה... - מורה הנבוכים שם).

44. "ואומות העולם משיבין עליהן" - הגויים לא מבינים את מצוות פרה אדומה. לכן לפרה האדומה של דמא אין שום ערך מוסף, בהשוואה לשאר פרות דעלמא, ורק בזכותם של חכמי ישראל שבאו לקנותה הוא זכה בהון עתק.

רק כשידעו הגויים שגם את המצוות שהם מבינים אנו עושים על פי צווי האל, וזאת הם בינו רק לאחר שידעו כי **אבינו** הוא (ולכן עלינו לכבדו ולשמוע לו), לא ישיבו גם על החוקים.

45. השווה לדברי רבא ועולא רבה בבבלי לא, א.

ז. נספח

המעייין בירושלמי (לעיל פסקה ג) יבחין בשתי מגמות שונות בתיאור של יחסי דמא ואביו. מדברי רבי חזקיה עצמו בתיאור הראשון משמע שדמא מוזכר **לגנאי**. רבי חזקיה חותם את תיאורו בעובדה ש"עשה אותה יראה משלו". על ידי הפיכת האבן של האב למצבת עבודה זרה -

נעשה מעשהו של דמא בן נתינה מן "איש אימו ואביו תיראו" המשובח, ל"אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתני" המגונה⁴⁶.

אולם, מסיפור אבן הישפה עולה ניחוח אחר. כאן דמא מתגלה כדמות אידיאלית, מופתית, **ואין בסיפור שמץ של בקורת** על התנהגותו. המספר את סיפור אבן הישפה מתכוון לציין את דמא בן נתינה **לשבח**.

כמו כן, מבחינה תחבירית נראה שזו מגמה אחרת בסוגיה:

1. הפתיחה של סיפור הישפה ב"פעם אחת..." מעידה על מעבר לענין אחר בנושא.
2. רוב רובו של הסיפור כתוב בארמית, בניגוד לרבי חזקיה שדיבר בעברית. רק משפט הפתיחה "פעם אחת אבדה ישפה של בנימין" ומשפט הסיום "איני נהנה מכבוד אבותי כלום" נכתבו בעברית⁴⁷.

לעניות דעתי, שילוב שני הסיפורים יחד בסוגיא מחדד את המורכבות והקושי בדמותו של דמא, ומכוון את הלומד לגלות את שני הצדדים, השונים לכאורה, שביארנו לעיל.

46. הציטוט מתוך י' פרנקל, "עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה" (הוצאת הקיבוץ המאוחד) עמוד 144. לפיו, גם בתוספת של רבי יוסי ברבי בון על פריעת השכר, יש קצת מן המעכיר (קבלת השכר הרב מורידה מהגודל והערך של עשית המצווה במקור). לפי דברינו בפרק ו, לא רק מעכיר יש כאן, אלא אף בקורת נסתרת (בהצבה של פרה אדומה וכיבוד אב ואם, האחד מול השני).

לעיונים נוספים בירושלמי עיין שם, עמודים 141-144.

47. ייתכן שמטרת הדבר היא לתחום את גבולות הסיפור הזה. וייתכן שהמספר רצה פתיחה וסיום "חגיגיים" (בעיקר לאורו של הסוף המשמעותי של הסיפור, סוף ששופך אור על כולו).